

Šaković Edin

Oblik i arhitektura staroga grada Sokola

Selo Soko smješteno je na padinama koje se spuštaju prema izvorišnom dijelu rječice Sokoluše, na nadmorskoj visini od oko 400 metara. U sredini naselja, odnosno te zavale, uzdiže se kameniti brežuljak na kome je smješten grad, od podnožja do

je podignut grad znatno je niži od svih uzvišenja koja ga okružuju (Karačevac, Guvna, Bušišće, Rajčevac itd.). Ovakav položaj je u srednjem vijeku bio povoljan, jer je grad bio skriven od pogleda iz daljine, ali je u vrijeme masovnije upotrebe vatrenog oružja (osmansko doba) postao nepovoljan, jer je neprijatelj sa tih uzvišenja mogao ugroziti unutrašnjost grada.

Grad Soko spada u srednjovjekovne gradove srednje veličine. Njegovi graditelji su nastojali da se maksimalno prilagode

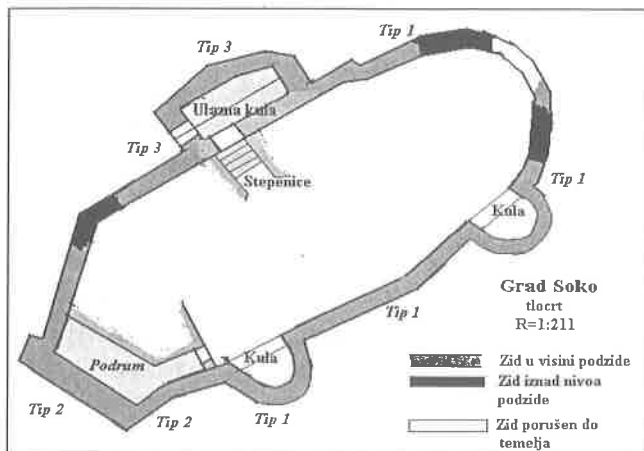

Sl. 1. Grad Soko - pogled sa juga

vrha visok nekih 40 metara. Južna i jugoistočna strana tog brežuljka su kamenite i vrlo strme, mjestimično čak i okomite. Na jugozapadnoj strani brežuljak se spušta umjereno strmo do jedne manje zaravni, a potom vrlo strmo do podnožja, tako da ni sa te strane pristup gradu gotovo nije moguć. Sjeverozapadna i sjeverna strana nisu tako strme i obrasle su drvećem i grmljem. Na sjeveroistočnoj strani nalazi se jedan strmi odsjek visine nekih 7 metara, a zatim jedan manji prijevoj kojim se brežuljak veže za susjedno brdo. Brežuljak na kojem

uvjetima terena, pa je i grad, izuzev dijela jugozapadnog zida, prilično zaobljen. Grad je u osnovi ovalnog oblika, dugačak je 37, a širok 18 metara. Unutar podignutih zidova je izvršeno niveliranje tla, tako da jedan dio zida služi kao podzide. Te, uvjetno rečeno, podzide nisu jednake visine. Znatno su izdignutije na sjeverozapadnoj strani nego na jugoistočnoj. Podizanjem nivoa tla unutar grada ojačani su zidovi od vanjskih udara.

Na gradu se, u osnovi, zapažaju tri tipa ili načina zidanja:

Sl. 2

Prvi tip je najzastupljeniji i njime je zidan veći dio grada. Zidovi su građeni od lomljenih i grubo tesanih komada kamena, nepravilnog oblika, uglavnom sive i sivo-smeđe boje. Zapažaju se ponegdje i obli kamenovi, koji kao da su izvađeni iz riječnog korita. Krupniji kamen je upotrijebljen samo za vanjsko i unutarnje lice zida, a između ta dva reda je sitniji kameni materijal, zaliven krečnim malterom, koji se kasnije stisnuo u čvrstu kompaktnu masu. Negdje se uočava tendencija da se kamenje slaže u slojeve, a negdje se to ne primjećuje, nego su graditelji slagali kamen onako kako im je to njegov oblik omogućavao. U zid su mjestimično umetani drveni trupci, okomito na pravac pružanja zida. Neki od tih trupaca su istruhli, tako da je u zidu ostala rupa nalik na puškarnicu. Zidovi su debeli 90-110 cm (sl.4). Ovakvi graditeljski elementi služili su za ravnomjerno

slijeganje zidne mase i sprječavanje pucanja zida. To je karakteristika bosanske srednjovjekovne fortifikacijske arhitekture, što može biti dokaz da su grad podigli bosanski graditelji. Umetanje drvenih greda (trupaca) u gradske zidine praktikovalo se u Bosni i u toku osmanskog perioda.

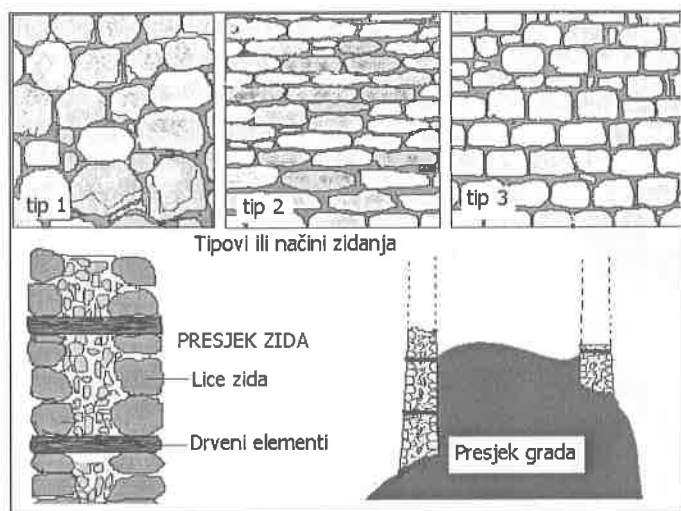
Drugi tip se zapaža na malom dijelu jugo-

istočnog zida i na jugozapadnom zidu. Ovaj dio grada je građen od ljepše tesanih duguljastih komada kamena koji su pravilno složeni u slojeve. I na ovom zidu zapažaju se ostaci drvenih elemenata (četvrtaste rupe), a kamen je kao i u prethodnom tipu zidanja sivo-smeđe boje. Ovakav način zidanja je gotovo identičan osmansko-turškoj tehnici prve polovice 18. stoljeća, kojom su građeni neki objekti na susjednom gradu Srebreniku¹. Može se zaključiti da je

Sl. 3. Grad Soko - pogled sa sjeverozapada

¹ Up. Đuro Basler, "Stari grad Srebrenik i problematika njegove konzervacije", Naše starine IV, Sarajevo 1957., str.110-130.

Sl. 4. Arhitektura gradskih zidova

taj zid vremenom propao, te je početkom 18. stoljeća zamijenjen ili pojačan novim, turskim (sl.4).

Trećim tipom je građena ulazna kula i dio sjeverozapadnog zida. Ovaj tip je prepoznatljiv po ljepše tesanim i pravilnije oblikovanim četvrtastim kamenim blokovima koji su prilično uredno složeni u redove. Prostor koji bi ostao između redova popunjavan je manjim kamenjem. Kamen je upadljivo svjetlije boje od kamena kojim je građen ostatak utvrde. Na ulaznoj kuli se zapaža da su prvih pet-šest redova kamena nešto grublji i iste boje kao i ostatak grada, pa se na njih nastavljaju redovi kamena svjetlije boje (sl.5). Očito je prvobitna građevina (koja je bila građena od istog kamena kao i drugi zidovi) bila propala, pa je na istim temeljima podignuta nova, od novog kamena.² Opisani tip zidanja je vrlo teško

vremenski odrediti, ali treba napomenuti da se vrlo sličan način zidanja zapaža na nekim objektima tvrđave Gradačac, koja je građena u drugoj polovini 18. i početkom 19. stoljeća, pa je možda i ovaj dio zida nastao približno u to vrijeme (sl.4).

Grad Soko je u svojoj osnovi približno ovalnog oblika (sl.2).

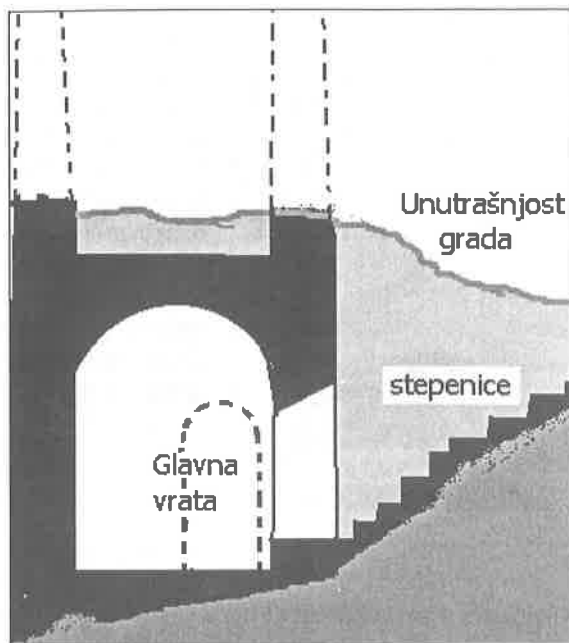
Na jugoistočnoj strani nalazile su se

dvije polukružne kule koje su danas porušene gotovo do temelja. Kule su bile širine oko 3 metra, potpuno ukomponirane u gradske zi-

Sl. 5. Ulazna kula - način zidanja, prva

² Pravoslavni svećenik iz Boljanića, Mitar Popović, je 1896. zabilježio predanje kako je na Sokolu postojala kula visoka trideset metara u kojoj je bilo spremište za barut, te kako je u nju udario grom što je izazvalo eksploziju spremišta i potpuno razaranje kule, uslijed čega je poginuo i gradski dizdar (**Mitar Popović**: "Nekoliko starina u gračaničkom kotaru", Bosanskohercegovački Istočnik, god. 9., sv. 1 i 2.). Ipak, ovi podaci se moraju uzeti s rezervom.

Sl. 6. Ulazna kula - presjek

dine. Tako uske, nisu mogle služiti za stanovanje već samo kao stražarnice. Na sjeverozapadnoj strani je **ulazna kula**, koja izgleda dograđena na već postojeći zid. Ulaz u ovu kulu «gleda» ka jugozapadu. Kroz polukružna vrata (širine 110 cm, visine oko 2 metra) ulazi se u zatvorenu prostoriju, presvođenu lučnim svodom, a zatim se kroz druga, također polukružna vrata stepenicama penje u grad. Na glavnim vratima su ranije postojali kameni dovratci, koji su nekad ranije izvađeni i odneseni. Jugozapadni dio grada je pregrađen zidom i pretvoren u zgradu koja je služila kao spremište ili stan za posadu. Od te zgrade se

sačuvao samo podrum, čiji se polukružno svedeni ulaz nalazi uz jugoistočni zid. Detaljniji i sigurniji podaci o ovome objektu dobili bi se arheološkim iskopavanjem. Osim te zgrade, u gradu je svakako bilo još objekata od drveta, pletera ili čerpića. Na zapadnom čošku grada nalazi se jedan kontrafor, koji je služio kao ojačanje tom dijelu grada i koji je zapravo jednostavni produžetak jugozapadnog zida. Ovaj kontrafor je podignut, dakle, zajedno sa tim zidom i to u osmansko doba, jer kontrafori nisu karakteristika bosanske srednjovjekovne fortifikacijske arhitekture.

Sl. 7. Ulazna kula - pogled iz unutrašnjosti grada

Grad je danas skoro u potpunosti porušen. Zidovi su srušeni gotovo do temelja, odnosno do nivoa tla unutar grada. Sačuvani su samo oni koji služe kao podzide. Zid u punoj visini sačuvan je u dužini od nekih 5 metara na sjevernom kraju grada.

Na osnovu opisanih arhitektonskih karakteristika, može se zaključiti da je tehnika kojom je rađena većina gradskih zidova Sokola (prvi tip) tipično bosanska, a to znači da je grad podignut u vrijeme bosanske prevlasti u ovim krajevima. Ovalni oblik grada, zaobljene uske i nenaslanjene kule, prilično tanki i vrlo visoki zidovi – sve su to osobine gotičke fortifikacijske arhitekture, karakteristične za 14. stoljeće. No, u našoj zemlji je i stariji – romanički način gradnje bio prisutan kroz cijelo 15. stoljeće.

Sagledavajući opće vojno-političke prilike tog doba, moguće je bar približno dati odgovor na pitanje kada je grad Soko sagrađen. U historijskim dokumentima prvi put se spominje 1429. godine. Podignut je vjerovatno u vrijeme kralja Tvrtka I Kotromanića (druga polovina 14. stoljeća), kada je Bosna bila na vrhuncu svoje vojne i političke moći. Nakon Tvrtkove smrti (1393.), uslijed samovolje pojedinih feudalnih rodova, Bosna gubi svoju moć i sve je više izložena osvajačkim pohodima Ugarske. U tim pohodima upravo su najviše stradali prostori sjeveroistočne Bosne. Tek nakon 1415. godine, kada su Mađari u Lašvi poraženi i prisiljeni na uzmicanje, ovi krajevi ostaju pošteđeni ratnih pustošenja. Stoga imaju osnova pretpostavke da je grad sagrađen iza 1415. godine kao dodatna zaš-

Sl. 8. Ulazna kula - pogled izvana

tita graničnog područja. Prije toga, u razdoblju 1398-1415. ovi krajevi su uglavnom u mađarskoj prevlasti, tako da ovu utvrdi nisu mogli izgraditi bosanski feudinci. Dakle, grad je mogao biti podignut ili u vrijeme kralja Tvrtka I ili u razdoblju 1415-1429. godine.

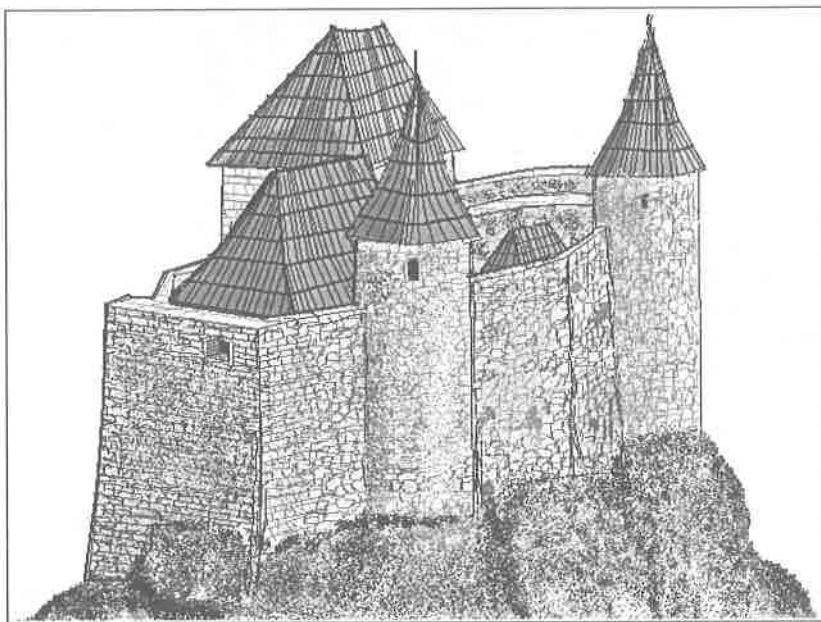
Za vrijeme osmanske vlasti grad je pretvoren u vojnu utvrdi i više puta je obnavljan. Osmanlije su svakako i ovaj grad zauzeli 1463. godine, ali od 1464. pa negdje do 1519. Soko je pod vlašću Mađara. Nakon ponovnog pada pod vlast Osmanlija, grad je vjerovatno obnovljen, ali će u narednih 150 godina biti bez strateškog značaja. Izvjestan značaj dobiva tek nakon Bečkog rata 1683-1699. godine, pa se može pretpostaviti da je temeljitije popravljen. Tada je vjerovatno nastalo jugozapadno lice zida (drugi tip). Pouzdano se zna da je tokom

1777. godine grad obnavljan pod nadzorom gradačačkog kapetana Mehmeda. Moguće je da je tom prilikom temeljito obnovljena njegova ulazna kula. U narednim godinama nema nikakvih izvještaja o popravkama grada. Napušten je polovinom 19. stoljeća, od kada počinje njegovo propadanje - koje traje do danas.

Dugo godina su mještani vadili kamen iz gradskih zidina i upotrebljavali ga za gradnju kuća i gospodarskih objekata. Godine 1905. Soko se spominje kao "gut erhaltene Schloßruine" (dobro očuvana razvalina zamka)³, a 1910. razmišljalo se i o njegovoj obnovi.⁴ U toku Drugog svjetskog rata grad je ipak bio u dovoljno dobrom stanju da posluži kao utvrda iz koje se us-

pješno pružao otpor napadačima na Soko i druga okolna sela. U jednom napadu na Soko, partizani su djelovali na gradinu protivoklopnim topom, ali su uspjeli oštetiti samo vanjsko lice zida. Nakon rata, 1949. godine, mjesni Narodni odbor iz Sokola odlučio je da za gradnju seoske škole upotrijebi kamen iz zidina tvrđave Sokola, iako je ona iste godine proglašena zaštićenim spomenikom kulture.

Izneseni podaci dati su isključivo na osnovu onih ostataka grada koji se nalaze nad zemljom, pa ih zato treba prihvatiti sa određenom rezervom. Arheološka iskopavanja na ovom mjestu bi sigurno potvrdila ili opovrgla ove zaključke, te donijela sigurnije podatke o arhitekturi i starosti grada Sokola.

Sl. 9. Grad Soko – pokušaj likovne rekonstrukcije

³ Adolf Walny: **Boschnicher Bote-Universal-Hand-und Adressbuch für Bosnien-Herzegowina, pro 1905.**, Sarajevo, 1905.

⁴ Dopis Zemaljskog muzeja od 18. II 1910. u kome se preporučuje poduzimanje konzervatorskih radova na nekim bosanskim gradovima, među njima i Sokola (**Derviš Tafro**: "Iz istorije zaštite spomenika kulture u Bosni i Hercegovini do oslobođenja 1945.", "Naše starine" III, Sarajevo, 1956., str.11.